BAİD
Balıkesir İlahiyat Dergisi
Balıkesir Theology Journal
dergipark.org.tr/tr/pub/baid
Haziran / June 2026

Erken Dönem Tasavvuf Literatüründe Çocuk Kavramı: Kuşeyrî ve Ebû Tâlib el-Mekkî Metinleri Üzerinden Bir İnceleme

The concept of the child in early Sufi literature: An analysis based on the texts of Al-Qushayrī and Abū Ṭālib al-Makkī

Zeynep İrem Çeven

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, e-mail: ziremceven@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6672-8921.

Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 17.03.2026
Kabul Tarihi / Date Accepted: 19.06.2026

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Ayrıca bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. In addition, this study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review/published sources.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has/have no conflict of interest to declare.

Yapay Zeka Kullanımı / Artificial Intelligence Usage: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / The preparation of this study did not involve the use of any artificial intelligence–based tools or applications. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and principles of academic ethics.

Lisans / License: Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. / This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy: Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Atıf/Citation: Çeven, Zeynep İrem. "Erken Dönem Tasavvuf Literatüründe Çocuk Kavramı: Kuşeyrî ve Ebû Tâlib el-Mekkî Metinleri Üzerinden Bir İnceleme". *BAİD 23* (Haziran 2026), 101-127.

Öz

Bu çalışma, erken dönem tasavvuf literatüründe çocuk kavramının hangi anlam katmanları içerisinde ele alındığını ve bu kavramın tasavvufî düşünce içindeki işlevsel konumunu incelemektedir. Araştırma, erken dönemin kavramsal çerçevesini sistematik biçimde yansıtan iki temel metin olan Kuşeyrî'nin er-Risâle'si ile Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kūtü'l-Kulûb'u üzerinden yürütülmüştür. Mevcut çalışmaların önemli bir kısmı konuyu tasavvufî eğitim ve ahlâkî gelişim çerçevesinde ele almakta; buna karşılık erken dönem tasavvuf metinlerinde çocuk kavramının geçtiği bağlamları doğrudan metin merkezli kavramsal bir analizle inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu dikkate alarak kavramın ilgili metinlerde hangi bağlamlarda ortaya çıktığını ve hangi işlevleri üstlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada yöntem olarak metin merkezli kavramsal analiz benimsenmiş; çocuk kavramının geçtiği rivayet ve anlatılar, ilgili tasavvufî kavramlarla birlikte değerlendirilmiştir. Metinler yalnızca betimleyici düzeyde ele alınmamış; bağlamları içerisinde yorumlanarak kavramın üstlendiği anlam ve işlevler analiz edilmiştir. İnceleme sonucunda çocuk kavramının yalnızca biyolojik bir yaş evresine işaret etmediği; bağlama göre değişen ontolojik ve ahlakî işlevler üstlenen bir anlam alanı içinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda çocuk, bir taraftan sahih fıtratı ve hakîkate yönelişi temsil ederken, diğer taraftan bireyin manevi başlangıç hâlini ve hamlığını ifade eden sembolik bir figür olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kavram "evlat" vasfı üzerinden emanet, imtihan ve rahmet gibi meselelerle ilişkilendirilmekte; bu yönüyle tasavvufî düşüncede insanın kalbî yönelişlerini görünür kılan bir bağlam işlevi görmektedir. Bu nedenle çalışma, söz konusu metinlerde çocuk kavramının yalnızca betimleyici bir unsur olmadığını; farklı anlam düzlemleri arasında ilişki kurmaya olanak tanıdığını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuşeyrî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Erken dönem tasavvuf, Çocuk, Evlat.

Abstract

This study examines the semantic layers through which the concept of the child is articulated in early Sufi literature and investigates its functional position within Sufi thought. The research is conducted through two foundational texts that systematically reflect the conceptual framework of the early period: al-Risāla by al-Qushayrī and Qūt al-Qulūb by Abū Ṭālib al-Makkī. A significant portion of the existing literature approaches the subject within the framework of Sufi education and moral development. However, studies that directly analyze the contexts in which the concept of the child appears in early Sufi texts through a text-centered and conceptual lens remain relatively limited. Taking this gap into account, the present study aims to identify the contexts in which the concept emerges in the selected texts and to analyze the functions it assumes. Methodologically, the study adopts a text-centered conceptual analysis. Narratives and reports in which the concept of the child appears are examined in conjunction with related Sufi concepts. The texts are not treated merely at a descriptive level; rather, they are interpreted within their respective contexts in order to analyze the meanings and functions attributed to the concept. The analysis demonstrates that the concept of the child does not merely refer to a biological stage of life, but operates within a semantic field that assumes varying ontological and ethical functions depending on the context. In this respect, the child represents, on the one hand, an authentic fiṭra and an orientation toward truth, and on the other, a symbolic figure expressing the individual's initial spiritual state and immaturity. Furthermore, the concept is articulated through the notion of "offspring" (walad), in relation to themes such as trust (amāna), trial (ibtilāʾ), and mercy (raḥma). In this sense, it functions as a framework that renders visible the inner orientations of the human heart within Sufi thought. This study argues that, within these texts, the concept of the child is not merely a descriptive element but operates as a conceptual structure that establishes relations between different levels of meaning.

Keywords: Al-Qushayrī, Abū Ṭālib al-Makkī, Early Sufism, Child, Offspring.

Giriş

Çocukluk, modern sosyal bilimler literatüründe çoğunlukla gelişimsel bir kategori olarak ele alınmakta; özellikle sosyal tarih ve gelişim psikolojisi alanlarında bireyin biyolojik ve toplumsal gelişim evreleri çerçevesinde tanımlanan bir dönem olarak değerlendirilmektedir.[1] Bunun yanı sıra çocukluğun tarihsel olarak inşa edilmiş bir kategori olduğu yönündeki tartışmalar da literatürde yer bulmakta; bu yaklaşım çocukluğun evrensel ve sabit bir dönem olmaktan ziyade, toplumsal ve tarihsel koşullar içerisinde şekillenen bir kavram olduğunu ileri sürmektedir.[2] Bu bağlamda, döneme ve coğrafyaya göre de kimin çocuk olarak tanımlandığı değişiklik göstermekte, bu da çocuk kavramının farklı disiplinlerde değişen teorik çerçeveler içerisinde ele alındığını ortaya koymaktadır. Nitekim bu yaklaşım, son yıllarda felsefe literatüründe çocuk kavramının müstakil bir tartışma alanı hâline gelmesine zemin hazırlamış; bu bağlamda çocuğun ontolojik statüsü, çocukluk hâlinin değeri, çocuk ile yetişkin arasındaki farkın mahiyeti gibi meseleler özellikle çocukluk felsefesi (philosophy of childhood) başlığı altında ele alınmaktadır.[3] Bu bağlamda çocuk, yalnızca henüz tamamlanmamış bir varlık olarak değil, kendine özgü bir idrak ve varoluş biçimi olan bir birey olarak da değerlendirilmektedir.[4]

---

1 Farklı perspektiflerden gelişim evrelerini ele alan bir çalışma için bk. Patricia H. Miller, *Theories of Developmental Psychology*, 6. Baskı (New York: Worth Publishers, 2016).

2 Çocukluk kavramının tarihsel olarak inşa edilmiş bir kategori olduğu yönündeki tartışmalar için bk. Philippe Ariès, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*, çev. Robert Baldick (New York: Vintage Books, 1962); Hugh Cunningham, *Children and Childhood in Western Society since 1500* (London: Longman, 1995); Allison James– Alan Prout, *Constructing and Reconstructing Childhood* (London: Falmer Press, 1997); Chris Jenks, *Childhood* (London: Routledge, 1996).

3 Gareth Matthews, "The Philosophy of Childhood", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, erişim 25 Nisan 2026, https://plato.stanford.edu/entries/childhood/.

4 Modern çocukluk felsefesi, Aristotelesçi geleneğin çocuğu yalnızca potansiyel bir yetişkin olarak konumlandıran yaklaşımını eleştirerek, çocukluğun kendi başına değer taşıdığını savunur. Bu yaklaşımı savunan çeşitli örnekler için bk. Gareth B. Matthews, *The Philosophy of Childhood,* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996), Anca Gheaus, Gideon Calder ve Jurgen De Wispelaere (ed.), *The Routledge Handbook of the Philosophy of Childhood and Children,* (London, Routledge, 2019), Johannes Drerup, Gottfried Schweiger, *What is a Good Childhood? A Philosophical Approach*, (Cham: Springer, 2024).

Klasik İslâmî ilimlerde ise çocuk kavramı, bireyin biyolojik ve zihinsel gelişim süreçleriyle irtibatlı şekilde mükellefiyet, ehliyet ve temyiz gibi hukukî ve ahlâkî eşiklerle ilişkili bir statü olarak ele alınmıştır.[5] Bu çerçevede çocukluk, sadece doğal bir gelişim evresi olarak değil, aynı zamanda dinî ve hukukî sorumluluğun tedricî teşekkülüne işaret eden bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla çocuk, bu çerçevede henüz mükellefiyet kazanmamış bir varlık olarak konumlandırılmaktadır.[6] Kavramın sözlükte hem belirli bir biyolojik evreyi ifade eden ilk anlamı, hem de evlat vasfı üzerinden kurulan ilişkisel bir anlam alanını içermesi ise çocuk kavramının tekil bir tanıma indirgenemeyeceğini göstermekte; bu nedenle çalışmada her iki kullanım birlikte ele alınmaktadır.[7]

Tasavvuf literatüründe çocuk kavramı, müstakil ve teorik bir başlık olarak sistematik biçimde ele alınmış bir konu değildir.[8] Bununla birlikte, kavramı çeşitli yönlerden değerlendirmeye alan çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri, çocuğu tasavvuf tarihinin kurumsal yapıları içerisinde ele alan bir çalışmadır.[9] Mevlevîlikte çocuk şeyhlik ve vekil şeyhlik uygulamalarını inceleyen araştırma, bu uygulamanın gerekçelerine değinmektedir. Çalışmanın içeriğine bakıldığında çocukların yalnızca eksik bireyler olarak değerlendirilmedikleri, vekil şeyhler vasıtasıyla yetiştirilerek irşad makamı için hazırlandıkları görülmektedir. Araştırmanın bu yönü, çocukluk ile istidat ve terbiye arasındaki irtibatı tasavvufun kurumsal yapıları üzerinden

---

5 İbrahim Kâfi Dönmez, "Temyiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/437-439.

6 Bu meselenin detayı ve çeşitli tartışmalar için bk. Mehmet Âkif Aydın, "Çocuk (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/361-363; Yusuf Şevki Yavuz, "Çocuk (Kelam)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/359-360.

7 Türk Dil Kurumu, "Çocuk", *Güncel Türkçe Sözlük*, erişim 15 Mart 2026, https://sozluk.gov.tr. Çocuk kavramına dair tanımlamalar ve çocuk yerine kullanılan diğer kelimeler için bk. Hayati Hökelekli, "Çocuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/355-359.

8 Bu meseleye yönelik bir çalışma için bk. Edibe Boyraz, "Tasavvufta Çocuk ve Çocuklukla İlişkili Kavramlar", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/2 (2023), 924–935. Ancak söz konusu çalışma çocukluk temasını daha çok *veled-i kalp* ve *ibnü'l-vakt* gibi tasavvuf terminolojisindeki kavramlar üzerinden ele almakta olup çocuk kavramının tasavvuf metinlerinde geçtiği bağlamların tarihsel ve metin temelli bir incelemesini amaçlamamaktadır.

9 Sezai Küçük, "Mevlevîlerde Çocuk Şeyhler ve Vekil Şeyhlik", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (2013), 95-119.

gösteriyor olsa da kavramı ontolojik ya da ahlâkî bir zeminde ele almaktan ziyade tarihsel bir çerçevede ele almaktadır.

Özellikle son dönem çalışmalarda ise çocuğun ahlâkî ve manevî gelişimi bağlamında ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmalar, genel olarak tasavvufî kavram ve değerlerin çocuklara nasıl kazandırılabileceği sorusu etrafında şekillenmekte ve pedagojik bir çerçeve içerisinde değerlendirilmektedir.[10] Nitekim erken çocukluk döneminde tasavvufî ahlâk öğretimini ele alan çalışmalar, çocuğun sevgi, takvâ, tevâzu, sabır ve şükür gibi değerleri kazanma sürecine odaklanmakta; bu değerlerin eğitim yoluyla nasıl aktarılabileceğini incelemektedir. Bu bağlamda tasavvuf, çoğunlukla çocuğun ahlâkî gelişimini destekleyen bir zemin olarak ele alınmaktadır.[11] Tasavvufî unsurları modern eğitim teorileriyle birlikte ele alan çalışma, özellikle sosyal bilişsel öğrenme kuramı çerçevesinde model alma, gözlem ve davranış geliştirme süreçleri üzerinden çocuğa değer kazandırmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşımda tasavvufî kavramlar, soyut değerlerin somutlaştırılmasını sağlayan araçlar olarak değerlendirilmektedir.[12] Bunun yanı sıra, erken çocukluk dönemine yönelik hazırlanan tez ve uygulama temelli çalışmanın, tasavvufî kavramları öğretim teknikleri, görsel materyaller ve hafıza yöntemleri aracılığıyla çocuklara kazandırmayı amaçladığı görülmektedir. Bu tür çalışmalar, kavram öğretimini merkeze almakta ve çocuğun bilişsel ve duyuşsal gelişimini destekleyen uygulama önerileri sunmaktadır.[13] Bu çalışmaların ortak yönü, çocuğu daha çok terbiyeye konu olan bir varlık olarak ele almaları ve tasavvufî kavramları bu çerçevede değerlendirmeleridir. Buna

---

10 İlgili bir çalışma için bk. Edibe Boyraz, *Tasavvufta Edep ve Hayâ Kavramlarının Çocuğun Ahlâkî Gelişimindeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

11 İlgili çalışmalar için bk. Esma Sayın, "Erken Çocukluk Döneminde Tasavvufî Ahlak Öğretimi", *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 91-101. Edibe Geden, *Tasavvufî Eğitimde Çocuğun Ahlâkî Gelişimi: Gazâlî ve Mevlânâ Örnekleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018). Bu mesele, daha ziyade din eğitimi ve din psikolojisi sahasında akademik araştırmaların üretildiği bir saha olmakla birlikte, burada üretilen çalışmaların kaynakçaları incelendiğinde de tasavvufi eserlerin hem destekleyici hem de merkezi rol oynadığı görülmektedir.

12 Bk. Emine Elif Çakmak İgalçı, "Erken Çocukluk Döneminde Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramından Hareketle Değerler Eğitiminde Tasavvufî Unsurlar", *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 61-90.

13 Bk. Kadriye Olfaz, *4-6 Yaş Hafıza Teknikleriyle Tasavvufi Kavramlar Işığında Ahlak Eğitimi* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

karşılık, çocuk kavramının klasik tasavvuf metinlerinde kazandığı anlam katmanlarını doğrudan metin merkezli ve kavramsal bir analizle inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, kavramın erken dönem tasavvuf düşüncesindeki yerinin daha sistematik biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, söz konusu eksikliği dikkate alarak, erken dönem tasavvuf metinlerinde çocuk kavramının yalnızca biyolojik bir yaş evresine işaret eden bir varlık olarak mı kullanıldığını, yoksa insanın fıtrî yönelişi, manevî başlangıç hâli, hamlığı, sorumluluğu ve kalbî yönelişi gibi daha geniş anlam alanlarını mı temsil ettiğini problem edinmektedir. Bu doğrultuda çalışma, kavramın ilgili metinlerde kazandığı anlam katmanlarını ve üstlendiği işlevleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, şu sorulara cevap aranmaktadır: Çocuk kavramı erken dönem tasavvuf metinlerinde hangi bağlamlarda ortaya çıkmaktadır? Bu anlamlar, insanın ontolojik ve ahlâkî konumuyla nasıl ilişkilendirilmektedir?

Araştırmanın temel kaynaklarını, erken dönem tasavvuf düşüncesinin kavramsal çerçevesini sistematik biçimde ortaya koyan iki eser oluşturmaktadır: Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si ile Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kūtü'l-Kulûb*'u.[14] Bu eserler, zühd literatüründe dağınık biçimde yer alan tasavvufî birikimi derleyip bir yapıya kavuşturmaları ve temel kavramları bütüncül bir çerçevede sunmaları bakımından literatürde kurucu metinler arasında değerlendirilmektedir.[15] Nitekim, modern araştırmalarda özellikle Mekkî'nin *Kūtü'l-Kulūb*'u, kalbî hayatı düzenleyen ve tasavvufî pratiği teorik bir çerçeveye oturtan erken dönem temel eserlerden biri olarak ele alınmaktadır.[16] Bu nedenle çalışma, literatürün tamamını temsil etme iddiası taşımamakta; kavramsal çerçevenin belirgin biçimde izlenebildiği bu iki metin üzerinden sınırlı bir inceleme sunmaktadır.

Araştırmada, müellifler kronolojik sıraya göre değil, çocuk kavramının kazandığı anlam katmanları esas alınarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda,

---

14 Mekkî'nin çocuk kavramını nasıl değerlendirdiğini ele almasa da bu çalışmaya konu olan *Kūtü'l-Kulûb*'u merkeze alan bir eser için bk. Saeko Yazaki, *Islamic Mysticism and Abu Talib al-Makki: The Role of the Heart* (London: Routledge, 2012).

15 Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 131-132, 138-140. Abdurrezzak Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (Bursa: Bursa Akademi, 2016), 225, 226, 229-231.

16 Atif Khalil, "Abū Ṭālib al-Makkī & the Nourishment of Hearts (Qūt al-Qulūb) in the Context of Early Sufism", *The Muslim World* 101 (2011), 1–22.

Kuşeyrî'de ağırlıklı olarak kavramın biyolojik anlam zemininde şekillenen ve başlangıç hâli ile ilk safiyeti temsil eden daha temel bir kullanım biçimi öne çıktığı için öncelikle onun yaklaşımı incelenmiş; Mekkî'de ise kavramın evlat vasfı üzerinden kurulan ilişkisel anlamı ve buna bağlı olarak genişleyen ahlâkî ve kalbî işlevleri daha sonra değerlendirilmiştir. Bu tercih, kavramın erken dönem tasavvuf düşüncesinde geçirdiği anlam genişlemesini izleyebilmek amacıyla yapılmıştır. Bu yaklaşım, kavramın yalnızca kullanım sıklığını değil, taşıdığı anlamın niteliğini merkeze alan bir okuma önermektedir.

Çalışmada yöntem olarak metin merkezli kavramsal analiz benimsenmiştir. Bu çerçevede ilgili eserlerde çocuk kavramının geçtiği bağlamlar tespit edilmiş; bu bağlamlar arasında fıtrat, tevekkül, rıza, emanet ve muhabbet gibi kavramların öne çıktığı görülmüştür. Bu nedenle, yalnızca betimleyici düzeyde bir çalışma yapılmamış, kavram bağlamlar içerisinde yorumlanarak işlevleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İnceleme sonucunda çocuk kavramının söz konusu metinlerde müstakil bir başlık altında ele alınmadığı; ancak sahih fıtrat, manevî başlangıç hâli, hamlık, terbiyeye açıklık ve evlatlık ilişkisi gibi farklı bağlamlarda işlev kazanan bir anlam alanı içinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yönüyle çalışma, erken dönem tasavvuf düşüncesinde çocuk kavramının yalnızca betimleyici bir unsur değil, farklı ontolojik ve ahlâkî düzlemleri birbirine bağlayan işlevsel bir kavram olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda çalışma iki ana bölümden oluşmakta ve bu yapı, çocuk kavramının erken dönem tasavvuf düşüncesinde kazandığı farklı anlam katmanlarını aşamalı olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. İlk bölümde çocuk, sahih fıtrat ve hakikate yöneliş bağlamında ele alınmakta, aynı zamanda hamlık ve terbiyeye açıklık çerçevesinde incelenmektedir. İkinci bölümde ise çocuk kavramının evlat vasfı üzerinden kazandığı anlam çerçevesi doğrultusunda ahlâkî ve kalbî bağlamlardaki işlevi analiz edilmektedir.

1. Sahih Fıtrat Sahibi ve Terbiye Öncesi Bir Varlık Olarak Çocuk

Bu bölümde ele alınacak örnekler, Kuşeyrî ve Mekkî'nin eserlerinde çocuk kavramının yalnızca biyolojik bir yaş evresine işaret etmediğini, aynı zamanda insanın varoluşuna dair belirli bir başlangıç hâlini temsil eden sembolik bir anlam alanı içerisinde de değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda çocukluk, bir taraftan yaratılıştaki sahih fıtratı ve hakikate yönelme istidadını görünür kılarken, diğer taraftan henüz terbiyeden geçmemiş, disipline edilmemiş ilk yönelişlerin (hamlık) ortaya çıktığı bir merhaleye işaret etmektedir. Bu durum, çocukluğun tasavvufî literatürde çelişkili iki ayrı durum olarak değil, aynı ontolojik başlangıç hâlinin farklı tezahürleri şeklinde yorumlanmasına imkân vermektedir. Bu çerçevede çocukluk hâlinin ilk yönü, insanın yaratılışında bulunan sahih fıtrat ve hakikate açıklık ile ilişkilidir. Nitekim "her doğan fıtrat üzere doğar" hadisi[17] ile Kur'ân'da geçen "fıtratullah" vurgusu[18], insanın yaratılışında hakikate yönelme kapasitesinin bulunduğunu ifade etmektedir. Klasik literatürde de fıtrat çoğunlukla, insanın yaratılışta sahip olduğu selâmet hâli ve hakikati kabule yönelik bir yatkınlık olarak yorumlanmıştır. Bu yönüyle çocuk, henüz toplumsal alışkanlıklar ve nefsânî yönelimler tarafından şekillendirilmemiş bir idrak ve yöneliş imkânını temsil eder.[19]

Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde yer alan Marûf el-Kerhî rivayeti bu bağlamda dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Ebû Ali ed-Dekkâk'tan nakledilen rivayette Marûf Kerhî'nin anne ve babasının Hristiyan olduğu, henüz "şabî" iken öğretmenine verildiği ve öğretmeni ona teslis inancını telkin ettiğinde, Marûf'un "hayır, O tektir" diyerek buna karşı çıktığı aktarılır.[20]

---

17 "Her doğan fıtrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecûsî yapar." Sahih-i Buhari, "Cenâiz", 92; Sahih-i Müslim, "Kader", 22.

18 İlgili ayet için bk. *"O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."* (Rum, 30/30).

19 Fıtrat kavramının klasik literatürdeki farklı yorumları için bk. Hayati Hökelekli, "Fıtrat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/47-48. Burada özellikle fıtratın insanın yaratılışta sahip olduğu hakikati kabule yatkınlık ve selâmet hâli olarak yorumlanması öne çıkmaktadır.

20 Ebû'l-Kāsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâle el-Kuşeyriyye fî ʿilmi't-tasavvuf*, nşr. Abdülhalîm Mahmûd– Mahmûd b. Şerîf (Kahire: Dârü'l-Maʿârif, 1989), 49. Ayrıca bk. Ebû'l-Kāsım Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 116.

Rivayette çocuğun, herhangi bir öğrenme sürecine dayanmayan bu tepkisi, doğrudan doğruya tevhid yönelimini ortaya koymaktadır. Bu durum, bilginin dışsal bir öğretim sürecinden ziyade, yaratılışta bulunan bir yönelişten kaynaklandığını düşündürmektedir, dolayısıyla bu tür erken tezahürlerin, velâyetin ilk işaretleri olarak yorumlandığı söylenebilir. Böylece çocuk, burada yalnızca yaş bakımından küçük bir bireyi değil, henüz mânen bozulmamış olan ve yaratılıştaki yönelişini koruyan varlığı temsil eden bir sembol hâline gelmektedir. Benzer bir yaklaşım, Kuşeyrî'nin semâ bahsinde aktardığı "çocuğun güzel sese yönelip onunla sükûn bulduğu" ifadesinde de görülmektedir.[21] Burada çocuğun güzel olana yönelimi, yalnızca estetik bir tercih olarak değil, fıtrî yönelimin bir tezahürü olarak okunabilir. Zira çocuk, henüz karmaşık düşünsel değerlendirmelerden ve toplumsal yönlendirmelerden uzak olduğu için, güzel olana yönelimi doğrudan ve aracısız bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu durum, insanın hakikate yöneliminin en saf hâlinin, henüz şekillenmemiş bu ilk merhalede daha açık biçimde gözlemlenebileceğini göstermektedir.[22]

Kuşeyrî'nin aktardığı beşikte konuşan çocuklara dair rivayetler de bu bağlamda dikkat çekicidir. Rivayete göre beşikte konuşan yalnızca üç kişi vardır: Hz. Îsâ, Cüreyc kıssasında zikredilen çocuk ve bir başka çocuk. Rivayette Cüreyc'e yöneltilen iftirayı ortadan kaldıran şey, henüz konuşma çağına gelmemiş bir çocuğun hakikati dile getirmesidir. Yine emzirilen çocuğun toplumun haksız ithamlarına maruz kalan kadının masumiyetine işaret etmesi de buna benzerdir.[23] Bu anlatıların tarihsel gerçekliğinden bağımsız olarak, tasavvufî okuma açısından taşıdığı işlev, hakikatin belirli durumlarda toplumsal ve biyolojik hiyerarşileri aşan bir açıklık hâli içerisinde

21 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 546. Ebû Süleyman ed-Dârânî, semânın kalp üzerindeki etkisini açıklarken kalbin güzel sese yönelişini "uyumak isteyen çocuğun sakinleştirilmesi"ne benzetir. Bu benzetme, çocuğun hassas ve teskin edilmeye muhtaç tabiatının insan kalbinin sembolik bir tasviri olarak kullanılabildiğini göstermektedir. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 557.

22 Bu doğrudan ve aracısız yönelimin, kavramsal ve doktrinel çerçevelerden önce gelen bir tecrübe biçimi olarak değerlendirilmesine dair bk. William James, *The Varieties of Religious Experience, A Study in Human Nature*, (New York, 1902), Lectures 16–17 ("Mysticism"), 189-214. James, mistik tecrübeyi ifade edilemeyen (ineffable) ve aklî çözümlemeden ziyade doğrudan yaşanan bir idrak biçimi olarak tanımlar. Bu tür erken dönem deneyim açıklığına dair gözlemler için bk. Michael M. Piechowski, "Childhood Spirituality", *The Journal of Transpersonal Psychology* 33/1 (2001), 1-3.

23 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 568-569.

tezahür edebileceğini göstermesidir. Bu çerçevede çocuk figürü, öğrenilmiş bir söylemin taşıyıcısı olmaktan ziyade, doğrudan kavrayışa dayalı bir idrak imkânının temsili olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde Kuşeyrî'nin aktardığı bir başka rivayet de çocuk figürünün erken dönem tasavvuf metinlerinde nasıl bir işlev kazandığını göstermesi bakımından önemlidir. Rivayete göre Hasan-ı Basrî, Mekke'de Kâbe'ye yaslanarak insanlara hitap eden Hz. Ali'nin evlatlarından bir çocukla karşılaşır ve ona şu soruyu yöneltir:

"Dinin özü nedir?"

Çocuk: "Vera."

Hasan-ı Basrî tekrar sorar: "Peki dinin âfeti nedir?"

Çocuk bu defa: "Tamah." cevabını verir.[24]

Bu kısa diyalog, zahirde bir çocuk olarak tasvir edilen öznenin, dinin temel kavramlarını son derece özlü bir biçimde ifade edebilmesini ortaya koymaktadır. Rivayette bilginin aktarımı, yaş ve tecrübe ile açıklanan olağan bir öğrenme sürecine değil; doğrudan doğruya kavrayışa dayalı bir idrak biçimine işaret eder.[25] Nitekim, Kuşeyrî'nin aktardığı bir başka rivayette geçtiği üzere Sümnûn'un hastalandığı bir dönemde mektepleri dolaşarak çocuklardan dua istemesi, çocukların kalbî saflığına atfedilen değeri ima eden bir anlatı olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda çocuk, henüz dünyevî alışkanlıklarla kirlenmemiş bir kalbin temsilcisi olarak sûfînin dua talebinde bulunduğu bir figür hâline gelmektedir.[26] Benzer şekilde Mekkî'nin *Kūtü'l-Kulûb*'unda geçen "mektep çocuklarının dini" ifadesi, çocukların dininin bid'atten uzak ve sade bir yönelişi temsil ettiğini göstermek üzere kullanılmaktadır. Bu kullanım da çocukluğun safiyet ve bozulmamışlıkla

24 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 213. Ayrıca bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 250.

25 Çocukta erken yaşta ahlâkî değerlendirme biçimlerinin ortaya çıkabildiğini gösteren çalışmalar, kavrayışın yalnızca öğrenmeye indirgenemeyeceğini ifade eder. Bk. Paul Bloom, *Just Babies: The Origins of Good and Evil* (New York: Crown, 2013), J. Kiley Hamlin, Karen Wynn, Paul Bloom, "Social Evaluation by Preverbal Infants," *Nature* 450 (2007): 557–559.

26 Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle,* 89; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi,* 147.

ilişkilendirilen sembolik çağrışımını destekleyen bir başka örnek olarak değerlendirilebilir.[27]

Benzer bir yaklaşım, Kelâbâzî'nin "çocuğun kokusu cennet kokusundandır" hadisi için yaptığı şerhte de görülmektedir. Müellif, burada çocuğun cennetten dünyaya gelen en yeni varlık olduğuna dikkat çekerek, onu semadan yeni inen yağmura benzetir. Böylece çocuk, ilk yaratılış halindeki saflığıyla kalan bir varlık olarak kabul edilir. Mümin çocuğun "cennetin reyhanlarından bir reyhan" olarak tanımlanması ve Miraç'ta Hz. Peygamber'in yemiş olduğu meyvenin Hz. Fâtıma'nın varlığına vesile olarak görülmesi de bu yaklaşımla uyumlu şekilde ele alınmıştır.[28]

Çocuk kavramının tasavvuf düşüncesinde kazandığı sembolik anlamın dikkat çekici örneklerinden biri de Şiblî'ye nispet edilen "Sûfîler Hakk'ın kucağındaki çocuklardır." şeklindeki ifadedir.[29] Bu benzetme sûfînin kendi iradesini Hakk'ın terbiyesine teslim eden ve ilâhî himaye altında bulunan bir varlık olarak tasavvur edildiğini göstermektedir. Çocuğun ebeveynin himayesi altında korunması gibi sûfî de Hakk'ın terbiyesi ve koruması altında bulunan bir varlık olarak düşünülmektedir. Bu kullanımda çocuk kavramı, insanın hakikat karşısındaki bağımlı ve korunmaya muhtaç ontolojik konumunu sembolik biçimde ifade eder.

Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde çocuk kavramının yalnızca biyolojik bir yaş evresini ifade eden bir terim olarak kullanılmadığı, insanın yaratılışındaki sahih yönelimi, hakikate açıklığı ve ilâhî himaye altındaki

---

27 Bk. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb fî Muʿâmeleti'l-Maḥbûb ve Vaṣfi Ṭarîḳi'l-Murîd ilâ Maḳāmi't-Tevḥîd*, thk. Mahmûd İbrâhîm Muhammed er-Rıḍvânî, 3 cilt (Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs, 2001), III, 1278. Ayrıca bk. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, çev. Yakup Çiçek– Dilaver Selvi, 4 cilt (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003), III, 537.

28 Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid el-meşhûr bi-Ma'âni'l-ahbâr*, thk. Vecih Kemaleddin Zeki (Dârü's-selâm, 2008), II, 618-622.

29 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 467. Benzer ifade, Sülemî'nin sûfînin bütün makamları aştığında "makamsız, mekânsız, isimsiz, sıfatsız, iddiasız, talepsiz, görünümsüz, müşahedesiz" şekilde Hak'la kaldığını ifade ettiği bölümde de geçer. Müellif burada çocuk kavramını bir eksiklikten ziyade kişinin her türlü nitelikten sıyrılarak, ilâhî tasarruf altında bulunduğu bir hâle işaret etmek için kullanır. Bk. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Mecmûʿa-i Âṣâr-i Ebû Abdurrahmân es-Sülemî*, ed. Nasrullah Pürcevâdî (Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1369hş), III, 84, içinde Meseletü Derecâti's-sûfiyye; ayrıca bk. Ebû Abdirrahmân es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri- Sülemî'nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 118-119.

ontolojik konumu görünür kılan sembolik bir anlatı olarak da değerlendirildiği görülmektedir. Bu tür anlatılar yalnızca tasavvufî literatüre özgü sembolik kurgular olarak değil, insanın erken dönem bilişsel ve ahlâkî gelişimine dair modern araştırmalarla da sınırlı ölçüde ilişkilendirilebilir. Nitekim bazı çalışmalar, çocukluk döneminde henüz yerleşik şemalarla sınırlanmamış bir algı yapısının ve erken ahlâkî değerlendirme biçimlerinin ortaya çıkabildiğini göstermektedir. Bu durum, söz konusu rivayetlerde çocuğun hakikate açıklık ve doğrudan kavrayış ile ilişkilendirilmesinin, tamamen bağlamsız bir atıf olmadığını düşündürür. Bununla birlikte bu paralellik, doğrudan bir özdeşlik kurmak yerine, farklı disiplinlerde ortaya çıkan benzer yönelimlerin sınırlı bir karşılaştırması olarak değerlendirilmelidir.[30]

Kuşeyrî ve Mekkî'de çocuk, sahîh fıtratı temsil eden bir sembol olarak kullanılmasının yanı sıra insanın henüz tezkiye edilmemiş olması sebebiyle ölçüsüz ve yönlendirilmemiş eğilimleri olan yönünü de temsil etmektedir. Bu yönüyle çocukluk, nefsin disipline edilmemiş ilk yönelişlerini temsil eden bir merhale olarak da değerlendirilebilir. Kuşeyrî'nin *er-Risâle'*sinde Bâyezîd-i Bistâmî'ye nispet edilen rivayet bu durumu açıklayıcı bir örnek sunmaktadır. Rivâyete göre Bâyezîd bir gece Allah'ı zikretmek üzere ribata gitmiş, ancak sabaha kadar zikre başlamamıştır. Bunun sebebi sorulduğunda ise çocukluk/toyluk döneminde söylediği bir sözü hatırladığını ve bundan dolayı Allah'ı zikretmeye haya ettiğini ifade etmiştir.[31] Metinde geçen ḥāl al-ṣibā ifadesi bu bağlamda, manevî olgunlaşma öncesi hâli işaret eden bir kavramsal çerçeve içerisinde değerlendirilebilir. Bu durumda Bayezîd'in hatırladığı söz, çocukluk dönemine ait sıradan bir hatıradan ziyade, henüz terbiyeden geçmemiş söz ve davranışların ait olduğu ilk merhalenin hatırlanması olarak anlaşılabilir. Benzer bir kullanım, Mekkî'nin aktardığı diğer bazı rivayetlerde de görülmektedir. Mekkî'nin, Hz. Ömer'e nispet edildiğini belirterek

---

30 Çocuk zihninin erken dönemde esnek, alternatif ihtimallere açık ve deneyim yoluyla yapı kuran bir nitelik taşıdığını ileri süren bir çalışma için bk. Alison Gopnik, Andrew Meltzoff, Patricia Kuhl, *The Scientist in the Crib* (New York: HarperCollins, 1999).

31 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 64. Metnin Türkçe ve İngilizce tercümelerinde dikkati çeken her iki mütercimin de Arapça'da geçmiyor olmasına rağmen hoş olmayan bir kelime, kaba söz şeklinde bir çeviri tercih etmiş olmalarıdır. Burada, haya etme ifadesinden yola çıkarak, bağlamı bu şekilde değerlendirmeye aldıkları görülmektedir. İlgili bölümler için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 127. Abū'l-Qāsim al-Qushayrī, *Al-Qushayrī's Epistle on Sufism (al-Risāla al-Qushayriyya fī ʿilm al-taṣawwuf)*, çev. Alexander D. Knysh (Reading: Garnet Publishing, 2007), 33.

naklettiği bir sözde, sevgide de nefrette de aşırılığa kaçılmaması gerektiği vurgulanırken bir kimseyi sevmenin "küçük çocuğun bir şeyi sevmesi gibi" olmaması gerektiği ifade edilir.[32] Bu kullanım, çocukluğun ölçüsüz yöneliş ve duygusal aşırılıkla da ilişkilendirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla çocuk kavramı, tek yönlü bir idealizasyonun konusu değildir; insan tabiatının henüz disipline edilmemiş yönlerini temsil eden bir örnek olarak da kullanılmaktadır. Bu hamlık dolayısıyla öğrenme ve terbiye gerektiren durum, Mekkî'nin aktardığı şu rivayetle de desteklenebilir: İmam Şâfiî, Şeybân er-Râî'ye müşkil meseleler sorar ve onun huzurunda küçük bir çocuğun hocasının önünde oturduğu gibi otururdu.[33] Henüz terbiyeden geçmemiş olan bu ilk hâl, bir taraftan fıtrî bir açıklık ve hakikate yönelme istidadı taşırken, diğer taraftan bu açıklığın yönlendirilmemiş olması sebebiyle ölçüsüz ve dağınık yönelişler de üretebilmektedir. Bu durum, çocukluk hâlinin hem nefsin ilk mertebeleri hem de terbiyeye açıklık bağlamında ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Nitekim henüz yönlendirilmemiş ve ölçüsüz eğilimlerin baskın olduğu bu durum, klasik tasniflerde nefsin terbiyeye muhtaç ilk aşamalarıyla benzerlik göstermekte; terbiye süreci ise bu dağınık yönelişlerin tedricî biçimde düzenlenmesini ifade eden bir ahlâkî dönüşüm süreci olarak anlaşılmaktadır. Her ne kadar erken dönem metinlerinde bu durum sistematik bir şekilde ele alınmamış olsa da sonraki dönemde özellikle Gazzâli'de nefsin terbiyesi ve ahlâkî dönüşüm süreci müstakil bir çerçevede ele alınmıştır.[34]

2. Ahlâkî ve Kalbî Bağlamlarda Çocuk

2.1. Emanet ve Ahlâkî Sorumluluk Olarak Çocuk

Giriş bölümünde ifade edildiği üzere çocuk kavramı hem biyolojik bir yaş evresini hem de evlat vasfını karşılaması bakımından sözlükte iki farklı anlam taşımaktadır. Mekkî'nin ele aldığı bağlamlarda kavramın ağırlıklı olarak evlat vasfı üzerinden değerlendirildiği görülmektedir: Bu nedenle onun değerlendirmelerinde çocuk, bir mecaz ya da sembolden ziyade, ebeveynle kurduğu ilişki içerisinde gerçek anlamıyla evlat olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamlardan biri tevekkül bahsinde karşımıza çıkar. Mekkî'de çoluk-çocuk

32 Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, IV, 316.

33 Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, II, 111-112.

34 Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İḥyâʾ ʿUlûmi'd-Dîn*, "Kitâbü Riyâzeti'n-Nefs ve Tehzîbi'l-Ahlâk".

sahibinin tevekkülü müstakil bir mesele olarak ele alınmış; aile için rızkın temini ile tevekkül anlayışı arasındaki ilişki tartışılmıştır. Mekkî'nin ele aldığı temel soru da şudur: Tasavvufî tevekkül anlayışı, ebeveynlik sorumluluğunu nasıl konumlandırmaktadır?

Mekkî, yalnız yaşayan bir kimse için geçerli olabilecek dar anlamlı bir zühd ve tevekkül anlayışının çocuk sahibi bir kimse söz konusu olduğunda farklı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Zira çocuk, ebeveyn üzerinde bir emanet olarak görülmekte ve rızkını ebeveyni vasıtasıyla temin etmektedir. Bu sebeple çocuk, himaye edilmesi ve nafakasının temin edilmesi gereken somut bir sorumluluk olarak ortaya çıkar. Mekkî'ye göre ebeveynin çocuğu için çalışması, tevekkülün zıddı bir hareket değildir; aksine onun bir gereğidir. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, Mekkî'nin temas ettiği bir diğer mesele çalışıp kazanmanın hükmüdür. Müellif, çalışıp kazanmanın ilke olarak farz kabul edilmediğini; ancak kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselerin — özellikle çocuklarının— nafakasını temin edememesi durumunda farz hâline geleceğini ifade eder.[35] Bu bağlamda Mekkî'nin mal biriktirme meselesine dair yaptığı şu yorum da dikkat çekicidir: "Ailesinin kalben huzur bulması, Allah'tan razı olması ve onların kendi üzerindeki haklarını yerine getirebilmek için kenarda mal biriktiren kimse de faziletli bir kimsedir."[36] Bu ifade, zühd anlayışının aile sorumluluğunu dışlayan bir fakr ideali olarak düşünülmediğini göstermektedir. Bilakis çocuğun nafakasını temin etmek ve ailenin hakkını gözetmek, ahlâkî sorumluluğun önemli bir parçası olarak görülür. Nitekim bakmakla yükümlü olunan kimseler için gösterilen çabanın kişinin Allah katındaki derecesinden bir şey eksiltmeyeceği, tam tersine sevap ve derecenin artmasına vesile olacağı ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, tevekkülün sebepleri inkâr etmek şeklinde olmadığını, sebeplerin ardındaki hakiki failin Allah olduğu bilinciyle hareket etmek şeklinde anlaşıldığını gösterir. Bu bağlamda çocuk, ebeveynin mülkiyetinde bulunan bir varlık olmak yerine, Allah'ın koruma altına aldığı ve sorumluluğunu belirli bir kimseye yüklediği bir emanet olarak konumlandırılır. Bu emanet anlayışının somut yükümlülükler doğurduğu, diğer bazı rivayetlerde de açıkça görülmektedir. Nitekim Kuşeyrî'nin aktardığı bir rivayette 'Hz. Peygamber, "Çocuğun baba üzerindeki hakkı; ona güzel bir isim vermesi, iyi bir sütanne

35 Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, III, 82-83.

36 Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, III, 88.

seçmesi ve ona güzel edep öğretmesidir' buyurmuştur" ifadesi geçmektedir.[37] Mekkî'nin naklettiği "Hepiniz birer sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz"[38] hadisi de bu sorumluluk çerçevesini genişletmektedir. Buna göre kişi, kendi idaresi altında bulunan kimselerden sorumlu tutulmakta; bu sorumluluk özellikle aile bağlamında somutlaşmaktadır.[39] Bu çerçeve, çocuk-ebeveyn ilişkisinin yalnızca ahlâkî değil, aynı zamanda ontolojik bir temele dayandığını da gösterir. Kur'ân'da geçen *"Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin"*[40] ayeti, çocuğu sahiplik iddiasının nesnesi olmaktan çıkararak ilâhî tasarruf alanına yerleştirir. Benzer şekilde Hz. Meryem kıssası da yaratma ve ihsanın nihai anlamda Allah'a ait olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çocuk, ebeveynin mülkiyet alanına dâhil bir varlık değil; ilâhî fiilin tecellî ettiği bir emanet olarak anlaşılmalıdır.[41]

Bu yaklaşım, çocuğun ebeveynin tercihinin pasif bir uzantısı olarak görülmediğini; aksine hak ve ihtiyaçları gözetilmesi gereken müstakil bir varlık olarak değerlendirildiğini gösterir. Nitekim Mekkî, ailenin de aynı fakr hâlini bilinçli biçimde tercih etmesi ve buna sabredecek bilgi ve iradeye sahip olması durumunda benzer bir hayat tarzının mümkün olabileceğini belirterek, onların buna zorlanamayacağını açıkça ortaya koyar. Bununla birlikte, böyle bir durum söz konusu olmadığında ebeveynin bireysel zühd tercihinin çocukların nafaka hakkını ortadan kaldırmayacağı açıkça ifade edilir. Böylece çocuk, ebeveynin zühd anlayışının sınırlarını belirleyen bir hak öznesi olarak konumlandırılmaktadır.[42]

---

37 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 472.

38 Buhârî, Ahkâm, 1; Müslim, İmâre, 20.

39 Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, III, 1631, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, IV, 454.

40 Tevbe, 9/55.

41 Bk. Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, II, 886-887, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, III, 58-59. Bu görüşü destekler şekilde, sûfîler Mûsa- Hızır kıssasında öldürülen çocuğun kaderi ve varlığı üzerinde nihai tasarrufun Allah'a ait olduğunu vurgulamakta ve bu bağlamda ebeveynlik ilişkisi mutlak sahiplikten ziyade ilâhî hikmet çerçevesinde anlam kazanan bir ilişki biçimi olarak değerlendirilmektedir. İlgili bir çalışma için bk. Edibe Boyraz, "Mûsâ-Hızır Kıssasında Çocuğun Öldürülüşünün Merhamet Bağlamında Değerlendirilmesi", *Sufiyye* 17 (2024), 155-182.

42 Bk. Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, III, 82-83.

Mekkî'nin değindiği bir diğer mesele de ebeveynin çocuğu için çalışmasının bireysel zühd tercihlerinden önce geldiğini göstermektedir. Rivayete göre, Hz. Ebû Bekir halife seçildikten sonra dahi geçimini sağlamak üzere çarşıya gitmiş ve çocuklarının nafakasını temin etmek istemiş, ancak bu mesele çözüme kavuştuğunda kendisini tamamen yönetime adayabilmiştir.[43] Bu olay, çocukların nafakasının ihmal edilemez bir hak olarak görüldüğünü göstermektedir. Nitekim, yine Mekkî'nin aktardığı bir rivayette, ailesi ve çocukları olduğu hâlde çalışmayan bir kimseye meslek edinmesi tavsiye edilmiş ve "Kazancın olursa ailen ve çocukların dünyandan yer; kazancın olmazsa dinini yerler" denilmiştir. Burada geçen iyāl kelimesi, bakmakla yükümlü olunan aile fertlerini, özellikle de çocukları ifade eder. Bu kullanım da aile nafakasını temin etmenin yalnızca dünyevî bir zorunluluk değil, aynı zamanda dinî bir sorumluluk olarak görüldüğünü göstermektedir.[44]

Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde çocuk, bir taraftan ebeveynin ahlâkî sorumluluğunu görünür kılan bir unsur olarak ortaya çıkarken, diğer taraftan toplumsal dayanışma ve yardımlaşma anlayışının da önemli bir göstergesi hâline gelmektedir. Bu yönüyle çocuk, hem bireysel sorumluluğun hem de toplumsal adalet bilincinin kesiştiği bir kavramsal bağlamda anlam kazanmaktadır. Zira çocuğun nafakasının temini ve korunması meselesi, yalnızca ebeveynin bireysel takvâsına bırakılmayacak kadar temel bir hak alanına işaret etmektedir. Bu durum, tasavvuf düşüncesinde tevekkülün bireysel bir iç hâl olmanın ötesine geçerek toplumsal sonuçlar doğuran bir ilke olarak ele alındığını göstermektedir.[45] Bu çerçevede çocuk, hak sahibi bir

---

43 Bk. Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, II, 908, Mekki, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, III, 79.

44 Bk. Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, III, 1725, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, IV, 625.

45 Sülemî'nin *Tabakatu's-sûfiyyesi*'nde Ebu Süleyman'ın şu ifadesi aktarılır: "Çoluk cocuk yakin sahibinin yakinini zayıflatır. Zira yakin sahibi yalnız kalıp acıkınca bundan mutlu olur; ama çoluk çocuğu olup da acıktıklarında, onların rızkını aramaya koyulur. Aramaya koyulunca da yakini zaafa uğrar." şeklinde bir ifade yer almakta ayrıca kalbine sahip olmak isteyen kimselerin kadınlarla ve çocuklarla bir arada olmaktan kaçınması öğütlenmektedir. Bk. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler- Tabakâtu's-Sûfiyye***,** çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi, 2018), 42, 133. Bu ifadeler, kişinin hayatında bir başkası olduğu takdirde, açlık gibi temel bir konuda bile bireysel hareket edemediğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca kişinin kalbine sahip olmak için bir arada bulunmaması gereken kişiler arasında çocukların yer alması da yine yetişkinlerin onlar üzerindeki mülkiyet iddiaları ile sorumluluk hisleri üzerinden anlaşılabilmekte ve bunun toplumun daha geniş bir tabakasına yayılabilen bir durum olduğunu gösterebilmektedir.

varlık olarak[46], ebeveynin zühd anlayışını sınırlayan ve onu toplumsal sorumluluk bilinciyle dengeleyen bir konumda yer alır. Nitekim ebeveynin bireysel fakr tercihinin, çocuğun nafaka ve himaye hakkını ortadan kaldırmaması gerektiği yönündeki vurgular, tasavvuf literatüründe adaletin yalnızca bireyin iç dünyasına ait bir denge değil; başkasının hakkını gözetme yükümlülüğü olarak kavrandığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda toplumsal adalet, yalnızca hukukî düzenlemelerle sınırlı bir ilke olarak değil; her bir bireyin kendisine emanet edilen varlıkların hakkını gözetmesiyle tesis edilen ahlâkî bir düzen olarak anlaşılmaktadır.[47]

Çocuk ise bu düzenin en kırılgan fakat en belirleyici unsurlarından biridir. Onun korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması, yalnızca ebeveynin değil, dolaylı olarak toplumun da sorumluluğunu ima eden bir çerçeve sunmaktadır.[48] Bu yönüyle çocuk, zühde engel olan dünyevî bir bağ olarak değil; aksine sorumluluğun ahlâkî kemâle dönüştüğü bir imtihan alanı olarak değerlendirilmektedir. Tevekkül, çocuğun nafakasını ihmal etmek anlamına gelmez; bilakis rızkın hakiki vericisinin Allah olduğu bilinciyle, sebeplere riayet ederek çocuğun hakkını gözetmeyi gerektirir. Böylece kalp Allah'a teslim olurken, beden çocuğun hakkını yerine getirmek üzere faal hâle gelir. Bu çerçevede çocuk, yalnızca biyolojik bir bağın değil, ilâhî sorumluluğun ve adalet bilincinin somutlaştığı bir emanet olarak konumlandırılmaktadır.

---

46 Bu bağlamda Kur'an'da yetim hakkı, süt hakkı ve nafakaya dair ayetler bulunmaktadır. Bk. Nisâ, 4/9, Bakara 2/233. "Bir kimseye günah olarak, bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi yeter" hadisi için bk. Ebû Dâvûd, *Zekât*, 45 (no: 1692); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. Çocuğun haklarını daha detaylı şekilde ele alan çalışmalar için bk. Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Çocuk* (Konya: Tekin Kitabevi, 2015), İbrahim Canan, *Allah'ın Çocuklara Verdiği Haklar- Haksız Değilim* (İzmir: Gül Yurdu Yayınları, 2010).

47 Bu mesele, çocuk-ebeveyn ilişkisinde çocuğun ebeveyninin haklarını gözettiği bir perspektiften de ele alınmaktadır. Buna temas eden bir çalışmada, erken dönem tasavvufta sûfîler için anne hakkının ve ebeveyne hizmetin, haccın ya da ilim maksatlı uzun süreli diğer yolculukların önüne geçebildiği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla, aile fertlerinin hakkını gözetmenin de dinî ve ahlâkî yükümlülüğün ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bk. Arin Shawkat Salamah-Qudsi, "A Lightning Trigger or a Stumbling Block: Mother Images and Roles in Classical Sufism", *Oriens* 39 (2011), 199-226.

48 Yetimin haklarının gözetilmesine dair Kur'ânî vurgu için bk. Duhâ, 93/9; Nisâ, 4/10, Bakara, 2/220. Toplumsal sorumluluk ve paylaşım ilkesi bağlamında ayrıca bk. Tevbe, 9/60.

2.2. İmtihan ve Rahmet Arasında Çocuk

Kuşeyrî ve Mekkî'de çocuğun hem bireysel hem de toplumsal bir sorumluluk alanında yer aldığı ifade edildi. Bu meseleler, çocuğun bir yük ve meşguliyet dolayısıyla bir imtihan alanı olduğunu gösterdiği gibi aynı zamanda manevî terakki sağlayan bir rahmet vesilesi olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu çift yönlü yaklaşım, erken tasavvuf düşüncesinin dünya ile ilişkiyi tamamen reddeden bir anlayıştan ziyade, sorumluluk ve kalbî yöneliş arasındaki dengeyi gözeten bir perspektif geliştirdiğini göstermektedir.

Çocuğun imtihan olarak görüldüğü rivayetlere bakıldığında, bu imtihanın doğrudan çocuğun varlığından değil, onunla kurulan ilişkinin mahiyetinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim eş ve çocukların insan için bir imtihan olabileceği Kur'ân'da geçen *"Eşlerinizden ve çocuklarınızdan bazısı sizin için düşmandır; onlardan sakının"*[49] ayeti ile de ifade edilmiştir. Bu bağlamda aile ve çocuk insanı meşgul edebilecek, hatta manevî dikkati dağıtabilecek unsurlar olarak değerlendirilmiştir.[50] Örneğin, Bişr el-Hâfî, "Eğer benim çoluk çocuğum olsaydı köprü üzerinde cellât olmaktan korkardım" diyerek aile yükünün ahlâkî sorumluluğu ağırlaştırabileceğini dile getirir. Yine bazı rivayetlerde ilerleyen zamanlarda insanın helâkinin eşi, anne-babası ve çocuğu sebebiyle olabileceği; onların kişiyi fakirlikle ayıplayarak gücünün yetmeyeceği yüklerin altına sokabileceği belirtilir. Bu tür ifadeler, çocuk ve aile bağlarının çoğu zaman dünyevî sorumluluklar, geçim yükü ve manevî dikkat dağınıklığı bağlamında tartışıldığını göstermektedir.[51] Ancak bu,

---

49 Teğâbün, 64/14. Ebû Ali Ahmed b. Âsım el-Antâkî'ye nispet edilen bir sözde, bu ayete atıf yapılmakta ve sûfîlerin bu imtihanın artmasını talep ettikleri ifade edilmektedir. Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 76, Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 137.

50 Muhâsibî, *er-Riʿâye*'de kişinin eşi ve çocuklarıyla meşguliyetini dünyaya ait meşguliyetler arasında zikreder. Bk. El-Muhâsibî**,** *er-Ri'aye- Kalb Hayatı*, çev. Abdulhakim Yüce (İzmir: Işık Yayınları, 2005), 293-294. Benzer bir yaklaşım Kuşeyrî'de de görülmektedir. Kuşeyrî, mal ve evlatların fitne oluşunu açıklarken bunların kişiyi ilâhî emirlere muhalefete sürükleyebileceğini belirtir. Ancak buna ek olarak, fitnenin aynı zamanda bir imtihan anlamı taşıdığını da vurgular. Buna göre kişi, evlatları vasıtasıyla Allah'ın rızasını mı yoksa kendi nefsânî eğilimlerini mi tercih edeceği hususunda sınanmaktadır. Bu nedenle evlat, yalnızca mânevî terakkiye engel olabilecek bir meşguliyet değil, kişinin kulluk bilincini ve sorumluluk anlayışını açığa çıkaran bir imtihan alanı olarak da değerlendirilmektedir. Bk. Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât- İlahî Kelâm'ın Sırları*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Fikriyat Yayınları, 2020), 639-640, 2187-2188.

51 Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, III, 1606, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kütü'l-Kulûb*, IV, 406-408. Türkçe tercümede, bu düşüncenin daha ileri bir ifadesi olarak fitnelerin arttığı dönemde bekarlığın

çocuğun yalnızca dışsal bir meşguliyet değil aynı zamanda nefsin terbiye edildiği bir alan olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Zira çocuğun sebep olduğu fakirlik endişesi, gelecek kaygısı ve yoğun bağlanma duygusu, sûfîlerin nefsin temel eğilimleri arasında değerlendirdiği unsurlarla doğrudan ilişkilidir. Bu yönüyle çocuk, nefsin gizli temayüllerini açığa çıkaran bir imtihan vesilesi hâline gelir.[52] Dolayısıyla burada söz konusu olan imtihan, çocuğun varlığından ziyade, onun üzerinden ortaya çıkan bu yönelişlerin nasıl yönetildiğiyle ilgili bir süreçtir. Bu bağlamda dile getirilen mânevi dikkat dağınıklığı ile kastedilen ise sûfînin kalbî yönelişinin ilâhî hakikate odaklanması gerekirken, bu yönelişin çoklu dünyevî bağlar arasında parçalanmasıdır. Çocuk ve aile sorumlulukları bu anlamda doğrudan olumsuz bir unsur olarak değil; kalbin yönünü dağıtma potansiyeli taşıyan bir alan olarak ele alınmıştır. Bu nedenle mesele, bu bağların varlığı değil, kalpte işgal ettikleri yer ve öncelik sırasıdır. Nitekim, aile ve çocuk bağlarının insanı dünyevî sorumluluklar, geçim yükü ve kalbî meşguliyetler içine çekebileceği de ifade edilmiştir. Mekkî'nin, *"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı zikretmekten alıkoymasın"*[53] ayetini bu bağlamda yorumlaması, çocuk ve mal sevgisinin kalbî yönelişi etkileyebilecek unsurlar olarak değerlendirildiğini göstermektedir.[54] Çünkü bu durum, sevginin kalpte kapladığı yer üzerinden ele alınmaktadır. Sevgi kalbin en iç katmanına yerleştiğinde artık dışsal bir duygu olmaktan çıkarak kalbin bütün yönelişini belirleyen bir hâl alır. Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nın annesi üzerinden verilen örnek bu durumu çarpıcı biçimde ortaya koyar: *"Mûsâ'nın annesinin kalbi bomboş kaldı…"*[55] Bu ifade, çocuğun kalbi bütünüyle dolduran bir sevgi nesnesi hâline gelebileceğini göstermektedir. Ancak ayetin devamında kalbin Allah

tercih edilebileceği hatta "bir köpek yavrusu yetiştirmenin bir çocuk yetiştirmekten daha hayırlı olabileceği" şeklinde aşırı zühdî ifadeler de aktarılır.

52 Erken dönem tasavvuf düşüncesinde zühdün nefs terbiyesiyle irtibatı ve dünyevî bağların bir sınanma alanı olarak değerlendirilmesi hakkında bk. Durdane Zeynep Tekmen, *Erken Dönem Tasavvufta Zühd Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024). Sara Sviri de erken dönem tasavvufta zühd anlayışının tek biçimli olmadığını, aile, mal, evlatla ilişkinin yalnızca terk üzerinden değil, bunlarla kurulan ilişkinin mahiyeti üzerinden değerlendirildiğini ifade eder. Bk. Sara Sviri, "Zuhd in Islamic Mysticism", *Sufi Cosmology*, ed. Christian Lange, Alexander Knysh, (Brill: Leiden-Boston, 2023), 165-188.

53 Münâfikûn, 63/9.

54 Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, II, 504, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, II, 190-191.

55 Kasas, 28/10.

tarafından "pekiştirildiğinin" ifade edilmesi, bu yoğun bağlılığın ilâhî tasarrufla dengelendiğini ortaya koyar. Böylece burada anlatılan çocuk sevgisi, kalbin en derin bağlılık biçimlerinden birini görünür kılan bir örnek işlevi görür. Bu çerçevede mesele, çocuk sevgisinin kendisi değil, bu sevginin kalpteki konumudur: Kalbi bütünüyle işgal eden bir sevgi ilâhî yönelişi perdeleyebilme potansiyeli taşırken, ilâhî tasarrufla dengelenmiş bir sevgi kalbî olgunlaşmanın bir parçası hâline gelebilmektedir.[56]

Benzer şekilde çocuğun insan için hırs, cimrilik ve korkaklık sebebi olabileceğine dair örnekler de çocuk sevgisinin insanın ahlâkî tutumları üzerindeki dönüştürücü etkisine işaret etmektedir. Mekkî'nin aktardığı diğer bazı rivayetlerde de çoluk-çocuk sahibi olmanın sabır ve geçim bakımından ağır bir sorumluluk olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim "çoluk-çocuğun helâl olan şehvetin cezası olduğu" şeklindeki ifadelerle aile hayatının insan için bir imtihan alanı olduğuna dikkat çekilmiştir. Selef âlimlerine nispet edilen bazı sözlerde de ailenin kalabalık olmasının geçim sıkıntısını arttırabileceği belirtilmiş; bu bağlamda "ailenin az olması iki zenginlikten, çok olması ise iki fakirlikten biridir" şeklinde ifadeler nakledilmiştir. Ailenin dünyalıktan sayılabileceği Hasan-ı Basrî'ye nispet edilen şu olaydan da anlaşılmaktadır: Rivayete göre Hasan-ı Basrî'yi ziyaret eden bazı kimselerin uzun süre yanında kalmasından rahatsız olan oğlu, onları geri çevirmeye çalışmış; Hasan-ı Basrî ise bu durumu öğrenince onların kendisini Allah için sevdiğini, ailesinin ise onu dünyevî sebeplerle talep ettiğini ifade etmiştir.[57] Ancak bu tür rivayetler, dünyevî akrabalık ilişkilerinin reddedilmesi anlamına değil; kalbin yönelişinin ilâhî muhabbet etrafında düzenlenmesi anlamına gelmektedir.[58] Kuşeyrî'nin aktardığı Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye nispet

---

56 Bk. Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, III, 289-290. Hz. Peygamber'in torunu Hasan'ı gördüğünde minberden inerek *"Mallarınız ve çocuklarınız ancak bir imtihandır"* (Enfâl 8/28) ayetini okuması da bu bağlamda zikredilir. Bk. Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, II, 547, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, II, 254.

57 Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, III, 1562, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, IV, 335.

58 Bu yaklaşım, Kur'ân'da yer alan peygamber kıssalarında da görülmektedir: Hz. Nûh ile oğlu arasında geçen kıssa, biyolojik bağın tek başına gerçek aidiyet için yeterli olmadığını ortaya koyar. Tufan sırasında iman etmeyen oğul helâk olurken, ilahî hitapta onun "aileden sayılmadığı" belirtilir. Bu bağlamda Kur'ân, evlatlık ilişkisinin nesep üzerinden değil, iman ve amel üzerinden tanımlandığını vurgular (Hud, 11/42-46). Buna karşılık Hz. İbrahim ile oğlu arasında geçen kıssa, evlatlık ilişkisinin iman ve teslimiyet temelinde nasıl tahkim edildiğini gösteren tamamlayıcı bir örnek sunar. Hz. İbrahim'in ilahî emri oğluna arz etmesi ve oğlunun bunu bilinçli bir rıza ile kabul etmesi, iki tarafın da aynı hakikate yöneldiğini

edilen, "Seni Allah'tan alıkoyan her şey —ister aile, ister mal, ister çocuk olsun— senin için uğursuzdur" ifadesi de bu minvalde anlaşılmalıdır.[59]

Çocuğun bir fitne değil de bir rahmet, manevi terakki vesilesi olması ise yine onunla kurulan ilişkinin niteliğiyle ilgilidir. Çünkü çocuk, ebeveyni için kurtuluşa ermesini sağlayacak önemli bir unsur haline gelebilir. Nitekim Mekkî'ye göre bazı rivayetlerde *"Kendiniz için önceden hazırlık yapın"*[60] ayeti çocuk sahibi olmakla ilişkilendirilmiş ve zürriyetin kişinin ahireti için bir hazırlık olduğu yorumu yapılmıştır. Bu yorum çerçevesinde çocuk, insanın amelinin bir uzantısı olarak değerlendirilmekte; "İnsanın çocuğu kendi kazancındandır"[61] şeklindeki hadisle de bu düşünce desteklenmektedir. *"Onların zürriyetlerini de kendilerine kattık ve amellerinden hiçbir şeyi eksiltmedik"*[62] ayeti de aynı bağlamda yorumlanmış ve çocukların ebeveynlerinin sevaplarının artmasına vesile olabileceği belirtilmiştir. Bu yaklaşım, çocuk kavramının yalnızca aile hayatının doğal bir parçası olarak değil, aynı zamanda insanın ahlâkî ve uhrevî sermayesiyle ilişkilendirilen bir unsur olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Böylece çocuk, yalnızca sevgi veya sorumluluk nesnesi değil; insanın amellerinin sürekliliğini ve ahirete taşınan etkisini temsil eden bir bağlam içinde ele alınmaktadır.[63] Zira çocuğun terbiyesi, eğitimi ve ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde ortaya çıkan sabır, fedakârlık ve sorumluluk bilinci, kalbin olgunlaşmasına katkı sağlayan fiiller olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca çocuğun gerçekleştirdiği iyi amellerin ebeveyne nispet edilmesi, insanın kendi varlığını aşan ahlâkî sürekliliği elde etmesi anlamına gelmektedir. Bu yönüyle çocuk, amel ile ahiret arasında kurulan sürekliliğin somut bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Nitekim

ortaya koyar. Bu yönüyle söz konusu kıssa, nesebî bağın iman ve amel ile desteklendiğinde geçerli bir aidiyete dönüştüğünü göstermekte; böylece Kur'ân'da evlatlık ilişkisinin biyolojik değil, yöneliş ve teslimiyet ekseninde tanımlandığını teyit etmektedir (Sâffât, 37/102-107).

59 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 67, ayrıca bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 130.

60 Bakara, 2/223.

61 Ebû Dâvûd, Büyûʿ, 45; Tirmizî, Ahkâm, 31; İbn Mâce, Ticârât, 1.

62 Tûr, 52/21.

63 Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, III, 1614-1615, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kütü'l-Kulûb*, IV, 423-424.

hadislerde, salih evladın ebeveyn için amelinin devamı sayıldığı ifade edilmiştir.[64]

Kişinin ailesi için yaptığı harcamaların sadaka sayıldığına dair rivayetler de bu yaklaşımı desteklemektedir. Nitekim kişinin eşine verdiği bir lokmanın dahi sevap olarak değerlendirileceği ifade edilmiş; ailesinin nafakasını temin eden kimsenin amelinin yüksek bir fazilet taşıdığı vurgulanmıştır. Abdullah b. Mübarek'in, ailesinin ihtiyaçlarını gözeten kimsenin amelini Allah yolunda cihad eden kimsenin ameliyle karşılaştırarak onun faziletine dikkat çekmesi bu anlayışın önemli örneklerinden biridir. Aynı şekilde fakirlik ve çocukların yükü sebebiyle çekilen sıkıntıların, aile için gösterilen sabır ve fedakârlığın da kişinin günahlarına kefaret olabileceği ifade edilmiştir.[65]

Hz. Peygamber'e nispet edilen çeşitli rivayetlerde de doğurgan ve çocuk sahibi olan kadınların övüldüğü, neslin devamının teşvik edildiği ve evliliğin sünnet olarak görüldüğü ifade edilmektedir.[66] Kur'ân'da da peygamberlere övgü bağlamında *"onlara eşler ve zürriyet verilmiş olması"*nın zikredilmesi[67] ve müminlerin *"Eşlerimiz ve zürriyetimiz bize göz aydınlığı olsun"* şeklindeki duaları[68] aile ve zürriyetin ilâhî nimet olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bazı rivayetlerde çocukların ebeveyn için ahirette bir rahmet vesilesi olacağı çeşitli örneklerle de anlatılmıştır: Nitekim küçük yaşta vefat eden çocukların kıyamet gününde anne ve babaları için şefaatçi olacakları, hatta cennet kapısında onları bekleyerek birlikte cennete girmeyi talep

64 İlgili hadis şöyledir: "İnsan öldüğünde amel defteri kapanır; ancak üç şey bundan müstesnadır: sadaka-i câriye, kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden sâlih evlat." Müslim, "Vasiyye", 14; ayrıca bk. Tirmizî, "Ahkâm", 36.

65 Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, III, 1625, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, IV, 442-444. Mekkî burada şu hadisi rivayet eder: "Kişinin hanımına yaptığı her harcama kendisi için sadakadır. Kişi, hanımının ağzına koyduğu bir lokma için dahi sevap kazanır." Buhârî, "Nafakāt", 1; "Merdâ", 16; Müslim, "Vasıyye", 5.

66 Hz. Peygamber'e nispet edilen bir hadiste "Evlenin ve çoğalın; çünkü kıyamet günü diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim" (Ebû Dâvûd, Nikâh, 1; Nesâî, Nikâh, 11; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 158) buyurulduğu aktarılır. Başka bir rivayette ise "Kim beni severse sünnetimle amel etsin" ifadesinin özellikle nikâh sünnetine işaret ettiği belirtilir. Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, III, 1612. Ayrıca bk. Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, IV, 418-419.

67 Ra'd, 13/38.

68 Furkan, 25/74.

edecekleri yönündeki rivayetler, çocuğun ebeveyni için uhrevî bir umut ve kurtuluş vesilesi olarak da değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.[69]

Bişr el-Hâfî'den nakledilen bir rivayette de durum benzerdir. Mânevî bir hâl sırasında kendisinden daha yüksek bir dereceye ulaştırılan Ebû Nasr et-Tammâr'ın bu mertebeye "kızlarına ve ailesine sabretmesi" sayesinde ulaştığı ifade edilmektedir.[70]

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin aktardığı çeşitli rivayetlerde çocuk, ilâhî rahmet ve şefkatin anlaşılmasını sağlayan sembolik bir örnek olarak da zikredilmektedir. Allah'ın rahmetinin genişliği anlatılırken, anne ile çocuğu arasındaki merhamet ilişkisine atıf yapılmakta ve annenin çocuğuna duyduğu şefkatin ilâhî rahmetin dünyadaki tezahürlerinden biri olduğu ifade edilmektedir.[71]

Dikkat çekileceği üzere çocuk kavramı evlat vasfı üzerinden tartışıldığında, evlilik bahsi konuyla irtibatlı şekilde ele alınmaktadır.[72] Evlilik, Hz. Peygamber'in sünneti olması sebebiyle tavsiye edilmekte eğer kişi evliliğini ilâhî rızayı kazanma niyetiyle gerçekleştiriyorsa bunun kendisine bir rahmet olacağı görülmektedir. Bu nedenle esasında, tasavvufta evlilik dini gerekçelerle uzak durulması gereken bir eylem olmamıştır. Mekkî, bazı kimselerin eş ve çocuk sahibi olmanın insanı Allah'tan ve O'na yaklaştıran amellerden alıkoyacağını düşünerek bundan uzak durmayı tercih ettiğini ancak eşi ve çocuğu olmayan bir kimsenin boş vakitlerini Allah'tan uzaklaşarak şehvetlerine yönelmekle geçiriyorsa, onun durumunun aile sahibi olan kimseden daha kötü olabileceğini ifade eder. Bu sebeple yalnızca geçimini sağlayacak kadarla yetinip aile ve mal istememek övülen bir hâl değil, aksine hoş karşılanmayan bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde, İbn Ebî'l-Havârî'nin Hasan'dan rivayet ettiği "Allah bir kul hakkında hayır murad ederse onu aile ve mal ile meşgul etmez" sözünün anlamı, bazı âlimlerin açıkladığı üzere kişinin hiç eşi ve çocuğu olmaması gerektiği değil;

---

69 Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, III, 1613, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, IV, 420.

70 Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, III, 1611, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, IV, 416.

71 Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, II, 605, Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, II, 341.

72 Erken dönem tasavvufta evlilik bahislerini ele alan bir çalışmada "erkeğin eşine ve çocuklarına karşı sorumlulukları" müstakil bir başlık olarak ele alınarak çocuğun haklarına temas edilmiştir. Bu bölümde de en çok yer verilen müelliflerden biri Mekkî'dir. Bkz. Emrah Sağmak, *İlk Dönem Sufilerinde Evlilik ve Aile Hayatı* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019), 56–61.

eşi ve çocuğu olsa da onların kendisini Allah'tan alıkoymamasıdır. Zira evlilik çoğu zaman zihni dağıtan düşünceleri giderir, insana sükûnet veren bir nefis, huşû sahibi bir göz ve huzurlu bir kalp kazandırır.[73]

Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde erken dönem tasavvuf literatüründen metinleri incelenen Kuşeyrî ve Mekkî'de çocuk kavramı, dünya hayatının meşguliyetlerinden biri ve kalbin yönelişini sınayan bir imtihan alanı olarak tasvir edilirken; diğer taraftan rahmet vesilesi olarak değerlendirilmektedir. Böylece çocuk, dünya ile ahiret arasındaki ilişkinin ve kulun ilâhî takdir karşısındaki tutumunun görünür hâle geldiği çok katmanlı bir kavramsal bağlam içinde anlam kazanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, erken dönem tasavvuf literatüründe çocuk kavramının Kuşeyrî'nin *er-Risâle'si* ile Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kūtü'l-Kulûb'u* çerçevesinde kazandığı anlamı ve işlevleri ortaya koymuştur. Yapılan çözümleme, kavramın söz konusu metinlerde müstakil ve sistematik bir başlık altında ele alınmadığını; buna karşılık farklı bağlamlarda işlev kazanan çok katmanlı bir anlam alanı içinde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durum, kavramın yalnızca betimleyici bir unsur değil, tasavvuf düşüncesinde farklı ontolojik ve ahlâkî düzlemler arasında geçiş imkânı sağlayan işlevsel bir kavramsal eşik olarak çalıştığını ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, çocuk kavramının söz konusu metinlerde üç düzlemde işlev gördüğünü ortaya koymaktadır: İlk olarak çocuk, insanın başlangıç hâlini temsil eden bir varlık olarak, sahih fıtrat ile henüz terbiye edilmemiş yönelişlerin bir arada bulunduğu bir imkâna işaret etmektedir. İkinci olarak kavram, nefsin terbiyeye açıklığını görünür kılan bir eşik olarak işlev görmekte; bu yönüyle çocukluk, ahlâkî inşanın başlangıç zemini hâline gelmektedir. Üçüncü olarak ise çocuk, evlat bağlamında, sorumluluk, emanet ve kalbî yönelişin somutlaştığı ilişkisel bir alan üretmektedir. Bu çerçevede çalışma, kavramın yalnızca insanın eksiklik hâlini ifade eden bir kategori olarak değil; aksine hem ontolojik imkânı hem de ahlâkî sorumluluğu aynı anda görünür kılan çift yönlü bir yapı olarak kurgulandığını göstermektedir.

[73] Mekkî, *Kalplerin Azığı-Kūtü'l-Kulûb*, IV, 445-446.

Böylece çocuk, insanın varoluşu ile yönelişi arasındaki ilişkinin okunabildiği bir analiz düzlemi sunmaktadır.

Çalışmanın bir diğer sonucu, söz konusu metinlerin ancak bağlam merkezli bir okuma ile anlaşılabileceğini ortaya koymasıdır. Kavramın farklı bağlamlarda kazandığı anlamların izlenmesi, tasavvuf metinlerinin yalnızca rivayet aktarımı yapan kaynaklar değil, kavramsal üretim alanları olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, erken dönem tasavvuf literatürüne yönelik yorumlayıcı bir okuma biçiminin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Son olarak bu araştırma, mevcut literatürde hâkim olan pedagojik ve uygulama odaklı yaklaşımlardan farklı olarak, çocuk kavramını doğrudan metinlerin kendi kavramsal örgüsü içerisinde incelemesi bakımından literatüre katkı sunmaktadır. Bu yaklaşım, kavramın tasavvuf düşüncesinde insan tasavvurunu anlamaya imkân veren bir analiz unsuru olarak ele alınabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla çocuk, tasavvuf düşüncesinde insanın ne olduğu kadar, nasıl yöneldiğini de görünür kılan bir kavramdır. Bu durum, çocukluğun ikincil bir tema değil, insan tasavvurunu kuran yapısal unsurlardan biri olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Ariès, Philippe. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Çev. Robert Baldick. New York: Vintage Books, 1962.

Aydın, Mehmet Âkif. "Çocuk (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Bloom, Paul. *Just Babies: The Origins of Good and Evil*. New York: Crown, 2013.

Boyraz, Edibe. "Mûsâ-Hızır Kıssasında Çocuğun Öldürülüşünün Merhamet Bağlamında Değerlendirilmesi". *Sufiyye* 17 (2024), 155-182.

Boyraz, Edibe. "Tasavvufta Çocuk ve Çocuklukla İlişkili Kavramlar". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/2 (2023), 924–935. https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1231610

Boyraz, Edibe. *Tasavvufta Edep ve Hayâ Kavramlarının Çocuğun Ahlâkî Gelişimindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Canan, İbrahim. *Allah'ın Çocuklara Verdiği Haklar- Haksız Değilim.* İzmir: Gül Yurdu Yayınları, 2010.

Cunningham, Hugh. *Children and Childhood in Western Society since 1500*. London: Longman, 1995.

Çakmak İgalçı, Emine Elif. "Erken Çocukluk Döneminde Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramından Hareketle Değerler Eğitiminde Tasavvufî Unsurlar". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 61-90

Çeker, Orhan. *İslam Hukukunda Çocuk.* Konya: Tekin Kitabevi, 2015.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Temyiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/437-439. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Drerup Johannes, Gottfried Schweiger. *What is a Good Childhood? A Philosophical Approach*. Cham: Springer, 2024.

Ebû Hâmid el-Gazzâlî. *İḥyâʾ ʿUlûmi'd-Dîn*, "Kitâbü Riyâzeti'n-Nefs ve Tehzîbi'l-Ahlâk".

El-Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım. *Al-Qushayrī's Epistle on Sufism*. Çev. Alexander D. Knysh. Reading: Garnet Publishing, 2007.

El-Muhâsibî**.** *Er-Ri'aye- Kalb Hayatı*. Çev. Abdulhakim Yüce. İzmir: Işık Yayınları, 2005.

Es-Sülemî, Ebû Abdurrahman. *İlk Zâhid ve Sûfîler- Tabakâtu's-Sûfiyye***.** Çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2018.

Es- Sülemî, Ebû Abdurrahmân. *Mecmûʿa-i Âşâr-i Ebû Abdurrahmân es-Sülemî.* Ed. Nasrullah Pürcevâdî. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1369hş.

Es- Sülemî, Ebû Abdirrahmân. *Tasavvufun Ana İlkeleri- Sülemî'nin Risaleleri*. Çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

Geden, Edibe. *Tasavvufî Eğitimde Çocuğun Ahlâkî Gelişimi: Gazâlî ve Mevlânâ Örnekleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Gheaus, Anca, Gideon Calder ve Jurgen De Wispelaere (ed.). *The Routledge Handbook of the Philosophy of Childhood and Children.* London, Routledge, 2019.

Gopnik, Alison, Andrew Meltzoff, Patricia Kuhl. *The Scientist in the Crib.* New York, HarperCollins, 1999.

Hamlin, J. Kiley, Karen Wynn, Paul Bloom. "Social Evaluation by Preverbal Infants". *Nature* 450 (2007), 557–559.

Hökelekli, Hayati. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/355-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hökelekli, Hayati. "Fıtrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 13/47-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

James, Allison– Prout, Alan. *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: Falmer Press, 1997.

James, William. *The Varieties of Religious Experience, A Study in Human Nature*. New York, 1902.

Jenks, Chris. *Childhood*. London: Routledge, 1996.

Kelâbâzî. *Bahru'l-fevâid el-meşhûr bi-Ma'âni'l-ahbâr*. Thk. Vecih Kemaleddin Zeki. Dârü's-selâm, 2008.

Khalil Atif. "Abū Ṭālib al-Makkī & the Nourishment of Hearts (Qūt al-Qulūb) in the Context of Early Sufism". *The Muslim World* 101 (2011), 1–22.

Knysh, Alexander. *Tasavvuf Tarihi*. Çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kāsım Abdülkerîm b. Hevâzin. *Er-Risâle el-Kuşeyriyye fî ʿilmi't-tasavvuf*. Nşr. Abdülhalîm Mahmûd – Mahmûd b. Şerîf. Kahire: Dârü'l-Maʿârif, 1989.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kāsım Abdülkerîm. *Kuşeyrî Risalesi*. Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *Letâifü'l-İşârât- İlahî Kelâm'ın Sırları*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Fikriyat Yayınları, 2020.

Küçük, Sezai. "Mevlevîlerde Çocuk Şeyhler ve Vekil Şeyhlik". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (2013), 95-119.

Matthews, Gareth. "The Philosophy of Childhood". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Ed. Edward N. Zalta, Erişim 25 Nisan 2026. https://plato.stanford.edu/entries/childhood/.

Matthews, Gareth B. *The Philosophy of Childhood.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.

Mekkî, Ebû Tâlib. *Kalplerin Azığı- Kūtü'l-Kulûb*. Çev. Yakup Çiçek– Dilaver Selvi. 4 cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003.

Mekkî, Ebû Tâlib. *Kūtü'l-Kulûb fî Muʿâmeleti'l-Maḥbûb ve Vaṣfi Ṭarîḳi'l-Murîd ilâ Maḳāmi't-Tevḥîd*. Thk. Mahmûd İbrâhîm Muhammed er-Rıḍvânî, Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs, 2001. 3 cilt.

Miller, Patricia H. *Theories of Developmental Psychology*, 6. Baskı, New York: Worth Publishers, 2016.

Olfaz, Kadriye. *4-6 Yaş Hafıza Teknikleriyle Tasavvufi Kavramlar Işığında Ahlak Eğitimi.* Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Piechowski, Michael M. "Childhood Spirituality". *The Journal of Transpersonal Psychology* 33/1 (2001), 1-3.

Sağmak, Emrah. *İlk Dönem Sufilerinde Evlilik ve Aile Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Salamah-Qudsi, Arin Shawkat. "A Lightning Trigger or a Stumbling Block: Mother Images and Roles in Classical Sufism". *Oriens* 39 (2011), 199-226.

Sayın, Esma. "Erken Çocukluk Döneminde Tasavvufî Ahlak Öğretimi". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 91-101.

Sviri, Sara. "Zuhd in Islamic Mysticism". *Sufi Cosmology*. Ed. Christian Lange, Alexander Knysh. Brill: Leiden-Boston, 2023. 165-188.

Tek, Abdurrezzak. *Tasavvuf ve Tarikatlar.* Bursa: Bursa Akademi, 2016.

Tekmen, Durdane Zeynep. *Erken Dönem Tasavvufta Zühd Anlayışı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Türk Dil Kurumu. "Çocuk". *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 15 Mart 2026. https://sozluk.gov.tr

Yavuz, Yusuf Şevki. "Çocuk (Kelam)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yazaki, Saeko. *Islamic Mysticism and Abu Talib al-Makki: The Role of the Heart*. London: Routledge, 2012.